

Kerkhistorische verkenningen bij de schuldbekentenis

De namens de PKN uitgesproken schuldbelijdenis van de PKN kan in principe op twee manieren worden opgevat: als een erkenning van deelhebben aan een algemene Nederlandse schuld (vergelijkbaar met bij voorbeeld die aan de slavernij) of meer specifiek een tekortschieten *als protestantisme*. Om dat laatste te kunnen vaststellen is het van belang om vast te stellen wat het Nederlandse protestantisme zoal behelst, speciaal wat betreft normen voor samenleving met de Joodse gemeenschap in Nederland.

De calvinistische erfenis

Daarvoor kunnen we teruggaan naar de calvinistische Republiek, grofweg tussen 1600 en 1800. Hoewel die tijd zeker niet verheerlijkt hoeft te worden (de gereformeerden hadden een dominante positie, alleen zij mochten met hun overtuiging in de openbaarheid komen, anderen konden dat slechts doen in de private sfeer), heeft deze tijd toch enkele basisprincipes opgeleverd voor een verantwoord samenleven. Een belangrijk document dat hier licht op werpt is de remonstrantie over de toelating van de Joden in Nederland, opgesteld door Hugo de Groot en bewaard in de bibliotheek Ets Haim in bij de Esnoga in Amsterdam. Basisprincipes zijn dan de volgende:

- Voor ieder in Nederland geldt de gewetensvrijheid, zoals vastgelegd in de Unie van Utrecht in 1579;
- Voor toelating van een Joodse gemeenschap dient plaatselijk draagvlak aanwezig te zijn, de plaatselijke overheid beslist. Als toelating echter plaatsvindt, impliceert die tevens de autonomie van het Joodse gezin en van de gemeente in de (huis-) synagoge, waar men vrij is om te leven naar eigen wet, eigen literatuur te drukken en te lezen enz. Recht als persoon en bescherming van bezit worden gerespecteerd. Het wordt gewaardeerd dat Joden met hun expertise op allerlei terreinen een bijdrage leveren aan de Nederlandse economie.
- Het calvinistisch beginsel van predestinatie impliceert dat geloof een zaak is die slechts door God kan worden geschonken. God verkiest, schenkt of onthoudt een bepaald geloof – een gedachte die de rabbijnen niet onbekend is. De Gereformeerde Kerk heeft de taak om haar boodschap duidelijk in de openbaarheid te brengen, zodat een door God tot het christendom bekeerde Jood zich daarbij kan vervoegen. Ondanks aandrang daartoe van kerkelijke zijde kan er echter geen sprake zijn van zending die de grenzen overschrijdt van de genoemde autonomie van het Joodse gezin en de synagoge: geen rechtstreekse pogingen tot beïnvloeding, ongewenste literatuurbezending enz. Deze bescherming van de eigen levensbeschouwelijke sfeer geldt uiteraard ook voor de protestanten zelf.
- Hugo de Groot maakt zich geen illusies over de anti-Joodse vooroordelen in de samenleving. De Joods-christelijke relatie is een gevoelige. Vandaar dat zowel polarisatie vermeden dient te worden, als gesprek over controversiële theologische onderwerpen. Hoezeer ook de Joodse *mahamad* zich daarvan bewust is blijkt uit haar optreden tegen Spinoza.

Toenemende spanningen tussen 1848 en 1948

Ondanks de nadelen die de Republiek zeker had, hebben de basisregels voor omgang tussen protestanten en Joden lange tijd naar tevredenheid van beide groepen gefunctioneerd. In de loop van de negentiende eeuw komt hier verandering in. Het gaat hierbij om de volgende zaken:

- Opkomend raciaal nationalisme, ook in de kerk ('wien Neêrlands bloed van vreemde smetten vrij..')
- Na 1848 vrijwel volstreekte vrijheid van meningsuiting, inclusief een feitelijk recht op belediging en het recht om eigen politieke en religieuze opvattingen nadrukkelijk uit te dragen naar anderen toe.
- Hiermee gepaard gaand in de kerken een veranderend mensbeeld: niet langer staat dubbele predestinatie centraal, maar de gedachte dat men door menselijke actie anderen kan overhalen.
- Het loslaten van de vroegere restricties heeft in de kerken nadelige consequenties: wie dat wil (ook predikanten en vooraanstaande politici) kan zonder daarop gecorrigeerd te worden een eerder ongekende toon tegen de Joden aanslaan: als parasitair, on-Nederlands, en voor zover zij de christelijke boodschap blijven afwijzen gedreven door een veronderstelde haat tegen Christus.

Na 1948

Er is veel voor te zeggen dat kerken hiermee een schuld op zich hebben geladen, temeer omdat de ontwikkelingen in de negentiende en vroege twintigste eeuw ingingen tegen principes die het protestantisme daarvoor ook *zelf* hanteerde. Een kritisch proces van herbezinning, met bestrijding van het antisemitisme is vanaf de jaren in gang gezet door de Raad voor de verhouding van de Nederlandse Hervormde Kerk. In bepaalde opzichten (met name de aandacht voor onderling respect en correcte omgangsvormen) keerde de Raad terug naar beproefde oudere principes. In andere opzichten werden rond 1950 nieuwe wegen ingeslagen: b.v. in de actieve rol voor Joodse leden van de kerk, en in de gedachte van een gesprek. Hugo de Groot zou daar vreemd tegen aan gekeken hebben, vooral wanneer dit gesprek uitloopt in confrontatie. Volgens de denkwijze van de remonstrantie is en blijft de relatie van Joden en protestanten een kwetsbare. Dat vraagt om respect voor wederzijdse autonomie, en bezinning op de vraag welke onderwerpen wel en welke niet geschikt zijn voor een wederzijds gewenst gesprek.